

Jak dělat takovou filozofii, která bude mít smysl?

How to Do a Philosophy that Makes Sense?

Marek Tomeček

Fakulta dopravní

České vysoké učení technické v Praze

Konviktská 20, 110 00 Praha 1

tomecek@fd.cvut.cz

Abstrakt/Abstract

Po předběžném vymezení pojmu smyslu jako něčeho podobného funkci dané věci se pozornost obrací k vymezení filozofie jako teoretické disciplíny. *Teorie* je však vymezena pomocí svého protikladu *praxe* stejně jako *krása* je možná jen na pozadí *ošklivosti* a pravá ruka existuje díky ruce levé. Pokud se teorie neaplikuje v praxi, jedná se o spekulaci. Avšak teorie významu a pravdy, na které pretenduje analytická filozofie poslední doby, naši komunikační praxi nijak nevylepší. Pro teorie ve vědě je, na druhou stranu, dopředu vymezeno díky kterým výsledkům budou považovány za potvrzené, a díky kterým za vyvrácené. Filozofie není teorie a její otázky nemají žádnou funkci, tedy ani smysl.

After a preliminary definition of the term „meaning“ as something connected to the function of a thing the attention is shifted towards the definition of philosophy as a theoretical discipline. But *theory* is defined with the help of its opposite *practice* in the same way as *beauty* is possible only thanks to *ugliness* and *right hand* thanks to *left hand*. If a theory is not applicable in practice, it is a mere speculation. But a theory of meaning or truth, to which modern analytical philosophy aspires, does not make us more truthful or improve our expressive capabilities. For theories in science it is always clear in advance which results will confirm them and which will reject them. Philosophy is no theory and its questions have no function, thus no meaning.

Začněme od konce naší otázky a ujasněme si, co to znamená, když něco má smysl. Většinou o smyslu nebo jeho absenci mluvíme u jazykové promluvy nebo u jednání. Například: „to, co tvrdil, nemá žádný smysl, je to naprosto nepochopitelné“ nebo „jeho tah střelcem na D4 byl naprosto nesmyslný a v konečném důsledku vedl k matu“. V obou případech věc nabývá nebo ztrácí smysl až díky okolím či kontextu, ve kterém se vyskytuje. Tvzení nedává smysl pouze v rámci ostatních tvrzení či konání a tah střelcem je nesmyslný v rámci konkrétní šachové partie (v jiné partii by tentýž tah mohl být naopak tahem vítězným!). Když něco má smysl, pak tento smysl není nějaká imanentní vlastnost věci samotné, ale je to spíše její funkce v nějakých širších souvislostech.

Tím se dostáváme k první části naší otázky, a sice ke správné funkci filozofie, zkrátka co by ta filozofie měla vlastně dělat, aby měla smysl? Ještě přesněji, jaká je role filozofie v rámci širšího kontextu lidského snažení? Jednou z možných odpovědí je považovat ji za reflexi určité skutečnosti. Ve slovu *reflexe* jsou přítomny minimálně dva významové aspekty. Jednak je to původní metafora odrazu, jednak rys určité subjektivity celé operace, příbuzný pojmu přemítání. A právě druhý aspekt se mi zdá být kamenem úrazu celé představy o filozofii jako reflexi: kdo totiž zajistí, že jeho

osobní přemítání bude zajímavé a závazné i pro ostatní lidi? Hrozí nebezpečí, že filozofie skončí jako svého druhu poezie, kde její texty vzbuzují určité estetické nadšení u určité skupiny lidí, ale jejíž výsledky nelze zobecnit.

Jelikož praktickými výsledky neoplývá, je nasnadě prohlásit filozofii za disciplínu teoretickou, vždyť se alespoň ve své analytické variantě pokouší o teorii pravdy či teorii významu. Zde je vhodné pozastavit se u vzájemné závislosti pojmů *teorie* a *praxe*, jde tu o pár binárních opozit, která se navzájem definují, podobně jako třeba dvojice pojmů *pravá* a *levá*, *dobrý* a *zlý*, nebo *krása* a *ošklivost*. Bez jednoho z dvojice nemá význam ani druhý. V případě teorie a praxe to znamená, že u teorie musí být jasná její aplikovatelnost v praxi, nebo musí být alespoň jasná kritéria, podle kterých se k praxi vztahuje. Pokud vyřešíme nějaký problém teoreticky, měl by být řešitelný i prakticky. Když tomu tak není, je možné pochybovat vůbec o hodnotě takového teoretického řešení a dostáváme se na pole *spekulace*. Ukazuje se tak, že pojem teorie sousedí v pomyslné lexikální síti s pojmem *spekulace*, navzájem je odlišuje právě jejich rozdílný vztah ke třetímu pojmu, pojmu *praxe*. Pokud tady nějaký vztah nastává, tedy pokud teorie pretenduje na to být korigována či potvrzována praxí, jde o teorii v pravém slova smyslu. Pokud však není jasné, jak by korekce či potvrzení praxí vypadalo, stává se z teorie *spekulace*. Tento jemný přechod se odráží v často užívaném rčení „Nechci spekulovat“, kdy mluvčí implicitně tvrdí, že za stávající situace vytvářet teorie o faktech, které nejsou známy, se vlastně rovná spekulaci a je nepřijatelné. Podobně se používá slovo *spekulace* v souvislosti s burzou, kde se makléři snaží pomocí svých investic odhadnout, jak se trh teprve bude chovat, tedy bez pevných informací spekulují.

Tyto sémantické intuice o trojici *praxe-teorie-spekulace* nám pomohou zpřesnit naši představu o filozofii jako teorii. Analytická filozofie ve svých snahách o formulování teorie významu v posledních desetiletích značně pokročila, vztah takovéto teorie k praxi však zůstává nepříliš jasný. Pomůže osvojení si teorie významu jednotlivým mluvčím v jejich komunikační praxi? Zdá se, že ne. Rodilý mluvčí určitého jazyka je jeho kompetentním uživatelem, dokonce se dá tvrdit, že rodilý mluvčí je i kritériem správnosti v daném jazyce, bez jakékoli znalosti teorie významu. Cizinec, který se jazyk učí, také teorii významu nepotřebuje, stačí mu slovník a gramatika. Je pravda, že i rodilý mluvčí má na svých jazykových kompetencích často co vylepšovat, ale v takovém případě osloví spíše učitele stylistiky, rétoriky či rovnou logopeda. Zdá se tedy, že funkci teorie významu mají spíše lingvistické disciplíny, a to pouze v případě, kdy je co opravovat či vylepšovat, tedy primárně při výuce cizích jazyků nebo v otázkách stylistických.

Jak je tomu s druhým velkým úkolem analytické filozofie, teorií pravdy? Jaké praxi pravdy by měla sloužit? Tady se opět zdá, že užitečnost takové teorie pro člověka je minimální, nepomůže mu totiž odlišit pravdu od omylu či lži. Když někdo lže, tedy úmyslně pronáší nepravdu, pak také díky tomu ví, co je pravda. Když se na druhou stranu někdo plete, pak mu stačí ukázat jeho omyl bez teoretického zdůvodnění. Na „praxi“ pravdy či významu tedy není co vylepšovat teoreticky, dokonce bychom mohli říct, že se tyto dvě oblasti lidského jednání nedají rozdělit na teorii a praxi, praxe je zde totiž všeobecně rozšířená a samozřejmá, teorie tudíž zbytečná a neaplikovatelná. Podobně nelze sestrojít teorii například kolem tak samozřejmého a prozaického

nástroje, jako je nůž. Konstrukce a tvar nože jsou věci navýsost před-teoretické. Fyzik či mechanik se může pokusit popsat základní principy fungování nože, třeba tím, že nůž musí být vždy z tvrdšího materiálu než je řezaný materiál, jeho ostří musí být přiměřeně nabroušené a rukojetí na něj musí být vyvíjen dostatečný tlak, aby došlo k řezání. Přesto tato pravidla netvoří žádnou teorii nože, protože nejsou k výrobě nože či jeho použití zapotřebí, každý nožič či uživatel nože se obejde bez nich. Dokonce se domnívám, že ani nemůžeme prohlásit, že je nožič či uživatel znají implicitně.

Zde je pravděpodobně na místě připomenout si, že naopak ve vědě je teorie užitečným nástrojem. Ovšem její vztah k praxi se řídí jasnými pravidly: když například fyzik přijde s novou teorií, zároveň specifikuje podmínky, za kterých ji bude možné považovat za potvrzenou či vyvrácenou. Většinou také nevymyslí novou teorii takřkajíc na zelené louce, ale její potřeba vyplyne z pokusů, které nejsou uspokojivě vysvětleny stávající teorií, a další pokusy jsou prováděny jako zkouška nové teorie. Důležitým rysem celého procesu je jeho všeobecná platnost, na průkaznosti určitých pokusů jako důkazu určité teorie se typicky shodne celá vědecká komunita, i když někdy až po určitém časovém odstupu.

Ve filozofii, na druhé straně, nic z výše uvedeného neplatí. Nejsou známy okolnosti, za kterých prohlásíme třeba korespondenční teorii pravdy za potvrzenou a prokázanou, o experimentech, ze kterých by vyplývala, ani nemluvě. Podobně skupinový konsenzus ve filozofické obci je věc spíše imaginární, jednotlivé skupiny badatelů dávají přednost tu korespondenční teorii pravdy, tu její koherenční rivalce, jiní jsou konstruktivisty a další zase pragmatisty, aniž by jedna skupina uznávala argumenty jiné skupiny, či se shodovaly v tom, jak by se jejich spor dal vyřešit a co vlastně takové řešení obnáší.

Blížíme se tedy k závěru, že filozofie nebo její části nejsou teorií ve vědeckém smyslu, a pokud jsou teorií *sui generis*, pak není jasný jejich vztah k praxi, respektive žádná praxe zde neexistuje, a tudíž zde slovo teorie není použito v nějakém známém smyslu. Jedná se patrně o pozůstatek oslnění filozofů výsledky vědy, a toto oslnění sahá až k samým počátkům filozofie. Pro stručnost připomenu několik příkladů z dějin novověké filozofie. Hobbesova a Descartova fascinace Galileiho mechanikou vedla ke vzniku filozofického mechanismu, představy, že vše lze vysvětlit jako pohyb těles. Locke se v úvodu ke svému monumentálnímu *Eseji* prohlašuje za pouhého přidavače na obrovské stavbě poznání, kde hlavními architekty a zedníky jsou vědci. Berkeleyho optické experimenty vedou k založení psychologické optiky a z ní zobecněním k popření hmoty v imaterialistickém systému metafyziky. Hume se snaží stát se Newtonem myslí a zavést experimentální metodu do studia morálky.

Fascinace filozofů vědou vede k tomu, že z komplexu méněcennosti touží po stejném statutu, jaký požívá věda, i pro filozofii. Odtud je už jenom krůček k představě, že filozofie je buď teorie sama o sobě, nebo alespoň vytváří teoretické nástroje k použití ostatními vědami, šlo by tedy o jakousi super-teorii. Ovšem užitečnost a potřebnost takové globální teorie je opět iluzorní, vědci si sami nadefinují teoretické pojmy, které potřebují, a nebudou je hledat v knihách filozofů. Příklad pojmu „atom“, který se uvádí jako filozofický koncept, jenž později našel uplatnění ve vědě, je zavádějící. Spekulativní představy starověkých myslitelů mají s exaktně matematicky

definovanou částicí vědy 19. století společné právě jenom jméno. Kdyby se spisy Démokrita nezachovaly, v moderní fyzice by přesto vyvstala potřeba konstrukce této elementární částice a její definice, jen by se nejmenovala atom, ale našlo by se pro ni nějaké jiné jméno.

Jiné disciplíny, například dějepis nebo matematika, se neprezentují jako teorie, a přesto nikdo jejich smysl nezpochybnuje. Nicméně když se podíváme na celý problém z historického hlediska, bude snad zřejmější, proč právě mezi filozofií a vědou je vztah tak blízký a, alespoň potenciálně, i ničivý. A zde se konečně dostáváme k pozitivnímu vymezení úlohy filozofie. Až do časů Vědecké revoluce byl filozof a vědec jedna a táž osoba, a nebyl velký rozdíl mezi otázkami a problémy vědy a filozofie. V průběhu 16. a 17. století se za pomoci důrazu na pokus a metodu z původně monolitické sady otázek začaly vydělovat ty, které byly experimentálně řešitelné. Jednotlivé vědecké disciplíny si vybíraly a samy definovaly své základní pojmy a problémy. Fyzika si upravila pojem *hmoty* a metaforizovala pojem *síly*, obojí zasadila do pevného matematického rámce. Psychologie převzala pojem *mysli*, odhodila koncept *duše* pro jeho nevědecké zatížení náboženstvím, a vymyslela nové pojmy jako třeba *reflex*. Úloha filozofie v tomto procesu byla a stále je čistě pasivní, omezená na vzdálenou sémantickou inspiraci, jak jsme viděli na příkladě pojmu atomu. Odsouzena do role pasivního pozorovatele musí filozofie strpět nejen ztráty vlastních pozic ve prospěch vědy, ale dokonce i její převzetí kritické rozhodčí role odlišující poznání od spekulace a šarlatánství: disciplíny typu astrologie, frenologie, numerologie či scientologie dnes živoří s nálepkou iracionálních fantasmagorií právě proto, že byly delegitimizovány vědou, a ne filozofií. Je to vědec, a ne filozof, kdo odpovídá na otázku, co ještě víme a co už nevíme, co můžeme vědět a co vědět nemůžeme.

Co tedy filozofům zbývá po tak obrovském ústupu z pozic? Z předchozího vyplývá, že problémy a pojmy filozofie jsou zbytky, které si dosud žádná partikulární věda nenárokovala. Jako takové jsou heterogenní, tzn. že filozofické otázky nejsou téhož rodu nebo druhu a nemají navzájem nic společného. Stojí na pojmech, které jsou obecně považovány za filozofické, jako třeba „dobrý“, „pravda“ či „svět“. Prvním úkolem by mělo být očištění těchto pojmů od kontaminujících významových nánosů. Pojem „pravda“ se používá v běžných komunikačních situacích, jako třeba ve větě „to nemáš pravdu“, kde funguje spolehlivě a není na něm co analyzovat, nebo v náboženském kontextu, například když Ježíš Kristus prohlásí „já jsem pravda“, kde je opět filozofická analýza nepatřičná. Možná se nakonec ukáže, že zde žádný prostor pro filozofii není, a takový skromný výsledek, ač negativní, by měl smysl.

Je tedy třeba odmítnout pokusy prohlásit filozofii za teoretickou disciplínu, protože co by pak byla její praxe? Stejně tak nikam nevede snaha chápat ji jako reflexi, ať už reflexi čehokoli, protože není jasné, k čemu by taková reflexe sloužila a jestli je zobecnitelná. Dokonce se zdá, že filozofie žádný smysl nemá, protože může z lidského snažení či života zmizet, aniž by tím jedno či druhé jakkoli utrpělo a stalo se méně lidským. Filozofie se tak podobá třeba baletu, který je jakousi kratochvílí lidí s určitým estetickým zaměřením, ale který sám žádný smysl nemá. Ovšem když už jednou přijmeme existenci baletu jako lidské činnosti, je možné rozlišovat dobrý a špatný balet.

V případě filozofie je takové rozlišení také na místě, a z výše řečeného, zdá se, vyplývá, že dobrá je taková filozofie, která alespoň připustí, že žádný smysl nemá.